

© Arxiu fotogràfic del Consorci del Patrimoni de Sitges

Obra / Autor	Crist amb els símbols de la Passió, de Giulio Clovio (Croàcia, 1498 - Roma, 1578)
Data	Entre 1560 i 1567
Matèria / Tècnica	Dibuix al llapis de grafit i pintura al tremp sobre pergamí encolat sobre fusta
Mides	19,5 x 13,8 cm
Col·lecció	Col·lecció Manuel Puig
Descripció i context històric	

Triar un dels dibuixos antics per fer-ne una presentació més detallada dins el format habitual dels Museus de Sitges, *La Peça del Mes*, ha estat senzill malgrat la gran qualitat dels originals antics que ha aplegat Manuel Puig. No hi ha dubte que el *Crist amb els símbols de la Passió*, original del croata Giulio Clovio, és una obra excepcional pel prestigi enorme, ja en vida, del seu autor i per la fortuna crítica posterior que no ha fet més que consolidar el seu reconeixement internacional.

Clovio va ser el millor miniaturista del Renaixement i, segurament, aquell que va culminar el perfeccionament d'aquesta especialitat artística, la dels llibres devocionals miniats, que van ser un dels objectes d'art de major preu i prestigi social a partir del segle XIV i, especialment, al segle XV. No és un detall menor que la primera semblança del personatge ens la doni Giorgio Vasari (1511-1574) a la segona edició de les seves famoses *Vite*, del 1568. Cal recordar que fer una biografia d'un personatge encara viu era un fet excepcional dins les convencions del gènere biogràfic a l'època. Vasari ja va fer aquesta greu alteració a la primera edició de les *Vite*, la *Torrentiniana* del 1550, per parlar llargament de Miquel Àngel (1475-1564). Ara el 1568, de nou es salta les convencions per poder incloure les biografies de cinc artistes vius: Francesco Primaticcio (1504-1570), Tiziano (cap al 1490-1576), Jacopo Sansovino (1486-1570), Leone Leoni (1509-1590), i finalment Giulio Clovio (1498-1578). Sobre aquest darrer artista, a més de les dades biogràfiques,

en fa grans elogis per ser el creador més destacat en la seva especialitat i, fins i tot, el compara amb Miquel Àngel («Don Giulio abbia superato in questo gli antichi ei moderni, e che si stato ai tempi nostri un piccolo e nuovo Michelangelo»). A més, dedica tres pàgines a comentar extensament una de les seves obres més destacades, *Les Hores Farnese*.

Les dades biogràfiques essencials de Clovio ja les dona Vasari. Als 18 anys el trobem a Venècia, després passa a Roma, on pateix el Sacco del 1527. Es fa frare benedictí a Mantua, on és deixeble i admirador de Giulio Romano. Després, cap al 1543, marxa a Roma i entra al servei dels Farnese, en concret del gran cardenal Alessandro Farnese (1520-1589) per a qui farà la majoria de les seves obres capitals. Va tenir també un paper protagonista el novembre del 1570 en la incorporació del candiotà Doménikos Theotokópoulos, dit El Greco (1541-1614), al cercle dels Farnese, des del qual va fer el salt a Toledo i a la cort de Felip II el 1577.

Conservem de Clovio diversos llibres d'hores i també làmines soltes de caràcter devocional. L'exemplar més notable són *Les Hores Farnese* avui a la Biblioteca Morgan de Nova York, acabat el 1546, després de nou anys de feina, tal com explica Vasari. Altres obres seves són: *Les Victòries de Carlos V* (Biblioteca Britànica de Londres), un manuscrit il·lustrat de Frederic de Montefeltro, duc d'Urbino (Biblioteca Vaticana), el dit *Missal Colonna* (Biblioteca Universitària John Rylands

a Manchester) i el *Leccionari Townley* (Biblioteca Pública de Nova York). És una dada molt rellevant que *Les Hores Farnese* o *Ofici de la Verge* sigui l'única obra d'art citada expressament al testament del cardenal Alessandro el 1587: «És la meua voluntat solemne que totes les meves estàtues de bronze i marbre, la meua biblioteca i l'*Ofici de la Santíssima Verge* miniat per Giulio Clovio, es guardin i conservin per a sempre a la ciutat de Roma, al palau Farnese i que cap dels meus hereus puguin vendre, regalar o transportar a altres llocs, cap de les obres d'art i curiositats que formen avui la meua col·lecció». Aquesta voluntat es va complir fins que el 1731 Carles, el fill d'Isabel de Farnese, el futur Carles III d'Espanya, va ordenar el trasllat de tota la col·lecció Farnese a Nàpols en esdevenir rei d'aquest regne. Es va conservar el manuscrit a la biblioteca dels Borbons de Nàpols fins que, en ser destronat Francesc II com a rei de les Dues Sicílies el 1860, per causa de la unificació d'Itàlia, aquest es va endur el llibre i el seu fill Alfons de Borbó (1841-1934) el va vendre el 1903 al col·leccionista americà J. Pierpont Morgan (1837-1913) i ara es troba a Nova York.

De Giulio Clovio només tenim a l'Estat tres làmines soltes, encara que en les col·leccions reials lliurades al monestir de l'Escorial a finals del segle XVI es mencionen fins a quatre peces de Clovio, totes elles desaparegudes amb la invasió francesa. Una d'aquestes miniatures, *Sagrada Família amb santa Isabel i sant Joan nen*, ha retornat al nostre domini públic mitjançant la col·lecció Lázaro Galdiano.

La segona peça de Clovio és el *Crist amb els símbols de la Passió* que va rebre el Museo Nacional del Prado a l'octubre del 2019 com a donació de Pilar Conde Gutiérrez del Álamo, mitjançant els *American Friends of the Prado Museum*, que l'havia adquirit a l'antiquari Artur Ramon el 1996, procedent de la col·lecció de la família genovesa Scorza, instal·lada a Alacant a finals del segle XVI, i que, amb el cognom castellanitzat Escorcia, van tenir des del 1796 el títol

de Condes de Soto Ameno. Aquesta miniatura i la de la col·lecció Puig segurament guarden relació amb «un Crist ignudo con la croce in mano» que cita Vasari com a propietat del cardenal Farnese. En una data desconeguda, ambdues peces van passar a la família Scorza a Alacant, i a València ja al segle XX des d'on han entrat per vies diferents al mercat de l'art.

Aquesta obra juntament amb la de la col·lecció Puig, que és una altra versió autògrafa del mateix motiu, s'inspira directament en una obra molt coneguda de Miquel Àngel, el *Crist ressuscitat* de l'església romana de Santa Maria sopra Minerva. Clovio fa petits canvis en la posició del cap, més inclinat, amb l'afegit de la corona d'espines, i també altera lleugerament els símbols de la Passió. El resultat final és el d'obtenir un aspecte més melancòlic de la figura, mentre que alhora aquesta destaca per la seva posició dins un espai tancat amb una obertura a una plaça i al paisatge de la banda esquerra.

El *Crist amb els símbols de la Passió* de la col·lecció Manuel Puig és el tercer original de Clovio conservat avui a l'Estat, però presenta la singularitat de tenir un altre nivell d'acabat, és a dir que, malgrat presentar ja completa l'escena, li falten les diverses sessions que han de definir el to cromàtic final. En un primer moment es va pensar que aquesta obra era una còpia anònima, però ara ja ha estat publicada per l'especialista Elena de Laurentiis com a original, amb el valor afegit de ser un testimoni únic de la manera de treballar del genial miniaturista. Estem encara massa marcats pel prejudici romàntic de l'original únic, encara que tenim nombrosos testimonis que a l'època moderna les composicions d'èxit eren sovint objecte de rèpliques, algunes de les quals eren fruit del mateix taller i també a voltes eren totalment autògrafes del mateix mestre. El miniaturista Clovio treballava de forma individualitzada i no té cap sentit pensar en una còpia de taller o anònima, atesa d'altra banda, la qualitat i delicadesa que mostra l'obra de la col·lecció Puig.

Bibliografia bàsica

Giorgio Vasari. *Le vite de' piu eccellenti pittori, scultori ed architettori*. Florència: Ed. Gaetano Milanese, 1906, vol. VII, p.557-569.

Maria Cionini-Visani. *Miniaturist of the Renaissance: Giulio Clovio*. Nova York: Alpine, 1980.

Elena de Laurentiis. «Giulio Clovio y la escuela escorialense de iluminación», a: Goya. *Revista de Arte*, Madrid, 2015, núm. 350, p. 20-21.

Bonaventura Bassegoda Hugas, catedràtic emèrit de la Universitat Autònoma de Barcelona

Sitges, maig del 2025

Museu del Cau Ferrat
Museu de Maricel
Museu Romàntic
Palau de Maricel
Can Falç
Fundació Stämpfli

Oficines: carrer Davallada, 12, 3a planta
Edifici Miramar
08870 Sitges
Tel. 93 894 03 64
Fax 93 894 85 29
m.sitges@diba.cat
www.museusdesitges.cat

Ajuntament
de Sitges

Diputació
Barcelona

Amb el suport de

Generalitat de Catalunya
Departament
de Cultura